

УДК: 811.111:81'42:165.194

ЗАЛУЖНА М.В.

(Запорізький національний університет)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВАЛЬНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Стаття присвячена встановленню методологічної бази для дослідження особливостей мовного вираження принципу невизначеності. Доводиться, що принцип невизначеності став базовим для сучасних постмодерних художніх практик. Аналізується специфіка постнекласичного наукового підходу до лінгвальних явищ. Обґрунтовується розгляд лінгвістично релевантних аспектів принципу невизначеності із застосуванням положень теорії постмодернізму. З'ясовується, що дослідження лінгвістичних параметрів принципу невизначеності має проводитись в межах синергетичної та когнітивно-дискурсивної парадигм.

Ключові слова: принцип невизначеності, постнекласика, постмодернізм, когнітивно-дискурсивна парадигма, синергетика.

Залужная М. В. Методологические основы исследования лингвальной реализации принципа неопределенности.

Статья посвящена установке методологической базы для исследования особенностей языкового выражения принципа неопределенности. Доказывается, что принцип неопределенности стал базовым для современных художественных практик постмодерна. Анализируется специфика постнеклассического научного подхода к лингвальным явлениям. Обосновывается необходимость рассмотрения лингвистически релевантных аспектов принципа неопределенности с применением положений теории постмодернизма. Устанавливается, что исследование лингвистических параметров принципа неопределенности должно проводиться в рамках синергетической и когнитивно-дискурсивной парадигм.

Ключевые слова: принцип неопределенности, постнеклассика, постмодернизм, когнитивно-дискурсивная парадигма, синергетика.

Zaluzhna M. V. Methodological bases for investigation of lingual realization of the uncertainty principle. The article focuses on defining the methodological bases for the investigation of lingual realization of the uncertainty principle. It is stated that it is the basic principle of post-modern artistic practices. The specific features of post-non-classical scientific approach to lingual phenomena are analyzed. The necessity of applying the basic theoretical points of post-modernism for investigating linguistically relevant aspects of the uncertainty principle is proved. The author comes to a conclusion that the lingual parameters of the uncertainty principle have to be studied within synergetic and cognitive-discursive paradigms.

Key words: the uncertainty principle, post-non-classics, post-modernism, cognitive-discursive paradigm, synergetics.

Сучасна наука, в тому числі й лінгвістична галузь, характеризується високим рівнем междисциплінарності. Для науковців усіх рівнів стала аксіомою думка про те, що залучення здобутків і досягнень одних наук до дослідницького процесу інших є не лише не хибним, але й досить продуктивним, адже дозволяє подивитись на вже знайомі та звичні явища по-новому, з іншого ракурсу та віднайти вірні вирішення нерозв'язних проблем. Власні точки перетину поступово знаходять навіть такі, на перший погляд, несумісні науки, як лінгвістика й фізика. Одним з найцікавіших прикладів їх "співробітництва" є поширення останнім часом на гуманітарні науки, включаючи лінгвістику, інтересу до принципу невизначеності, "запозиченого" з квантової фізики, дія якого простежується у багатьох мовних явищах. Нагальною необхідністю підвести методологічну базу під одну з междисциплінарних проблем – особливості мовної актуалізації принципу невизначеності – зумовлена **актуальність** даної роботи. **Мета** роботи полягає у спробі встановити оптимальні методологічні підходи до вивчення лінгвальних проявів принципу невизначеності.

Для наукової розвідки, що претендує на вагомість та релевантність, запорукою успіху є вірний вибір методики, методів та методології дослідження. Дійсно, загальний теоретичний підхід детермінує рішення дослідника стосовно можливих напрямів, стратегій та моделей роботи, адже в будь-якій науковій розвідці "теорії визначають структуру методів, а методи задають умови для конкретних операцій дослідження" [Тичер, Мейер 2009, с.29].

У дослідженні принципу невизначеності та його ролі в сучасній гуманітарній сфері маємо користуватись, насамперед, здобутками *постнекласичної наукової думки*, яка фокусується на явищах відкритих, мінливих і нерегульованих, що мають певні закономірності та вивчення яких призводить до важливих висновків. На зміну таким постулатам класичної науки, як простота, стійкість, детермінованість висувуються постулати складності, вірогідності, нестійкості. Основні характеристики нової "картини світу", нового нелінійного мислення – нерівноважність, невизначеність, стохастичність. Основним об'єктом

постнекласичної науки є відкриті системи, що саморозвиваються, до яких належить і мова. Постнекласичній науці притаманна ідея буття, наділеного сенсом. Світ виступає тут як “семантичний континуум”, “суцільний текст”.

Сучасна наука, починаючи з фізики, і завдяки насамперед принципу невизначеності В. Гейзенберга, демонструє неможливість відокремити “об’єктивну природу” від суб’єкта, що її пізнає. Теоретики поступово приходять до висновку, що постнекласична наука – цей такий стан знань і такий тип наукової раціональності, який об’єднає науки про природу і науки про дух [Степин 2000, с.29]. Постнекласична наука ґрунтується на принципах нової раціональності – принципах нерівноважності, нестійкості, становлення, базується на “нелінійному мисленні”. Цей підхід до мислення як гетерогенної і нелінійної системи припускає усвідомлення важливості для нього парадоксів, гнучкості, динамізму, порушення ним звичних правил порядку і симетрії, що не може не відбиватись і в мові.

Лінгвістичний поворот у філософії ХХ століття, її звернення до лінгвістичних моделей і методів призвели до усвідомлення мови як найважливішого компонента взаємодії людей і механізму здійснення когнітивних процесів, звідси й розвиток когнітивної парадигми в лінгвістиці. У постнекласичній філософії міняється тлумачення дискурсу: він розуміється як нелінійна організація мовної комунікації, складне комунікативне явище, що включає окрім тексту і ряд позалінгвістичних чинників.

Для дослідження принципу невизначеності в межах постнекласики особливий інтерес представляє *синергетична* парадигма (І. Пригожин, Г. Гакен, І. Стенгерс, С. П. Курдюмов, Г. Г. Малінецький, О. М. Князева). Синергетика – це міждисциплінарне ядро постнекласичної науки [Буданов 2008, с.63], одна з тих галузей, де формується нові епістемологічні обрії. У проблемному полі синергетики вивчення мови як динамічної нерівноважної системи посідає одне з важливих місць, сутність синергетики полягає в її комунікативній орієнтації, оскільки “синергетичне мислення – це мультипарадигмальне мислення... це комунікативне мислення – мова – сприйняття” [Аршинов]. Категоріальний апарат і основні положення синергетики все частіше застосовується для опису явищ лінгвальних і дискурсивних, які розглядаються як складні нерівноважні системи. Це стосується і мови як такої, і дискурсу, і окремих текстів, до вивчення яких залучаються базові поняття синергетики (атрактори, біфуркації, фрактали, ентропія, неусталеність), переосмислюються відносно до лінгвальних явищ категорії лінійності-нелінійності, випадковості, детермінації, цілісності.

Широко використовується в постнекласичній науці та синергетиці нелінійність розуміється як багатоваріантність, альтернативність шляхів, темпів еволюції, можливість непередбачуваних змін течії процесів – в цілому, розвиток через випадковість вибору шляху в точках біфуркації [Князева 2002, с.364 – 368]. Тому опис складної системи на основі методів самоорганізації дистанціюється від траєкторного підходу і класичного детермінізму, що є наслідком дії принципу невизначеності. Отже, синергетична методологія справді надає можливість по-новому побачити і дослідити об’єкти науки. Враховуючи універсалізм синергетичної парадигми, її здобутки екстраполюються в соціальну та гуманітарну сфери. Принципи синергетики застосовуються до вивчення складних природних і соціальних систем, механізмів мислення та лінгвальних явищ.

Для осмислення невизначеності як загальнометодологічного принципу також застосовують основні положення *теорії постмодернізму* (Р. Барт, Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко, Ж. Деріда). Залучення постмодерністської теорії до вивчення невизначеності зумовлюється ключовою роллю, яку принцип невизначеності відіграє в постмодерному світогляді, а також існуванням певної кореляції між постмодернізмом і синергетичною парадигмою. Дійсно, значущість принципу невизначеності для постмодернізму важко переоцінити. Приміром, визначний теоретик постмодернізму Ф. Джемсон неодноразово згадує у своїй фундаментальній праці принцип Гейзенберга, застосовуючи його до різних аспектів постмодерної дійсності та знаходячи його прояви у різних явищах постмодерної культури – “*the Heisenberg principle of Postmodernism*” [Jameson 1991, p.xvi], “*a Heisenberg principle of video analysis*” [Jameson 1991, p.78], “*some mysterious Heisenberg principle of literary language*”

[Jameson 1991, p.149], “*a kind of Heisenberg principle of mass culture*” [Jameson 1991, p.277]. На разі принцип невизначеності є невід’ємною частиною постмодерного світогляду і має розглядатись крізь його призму.

Так, зараз все частіше лунають думки про те, що *постмодернізм* має безперечний парадигмальний статус, оскільки формує специфічну модель бачення реальності (свого роду картину світу), виробляє специфічні норми опису і пояснення світу, що полягають в принциповому і програмному плюралізмі, пропонує норми організації знання, що знаходять своє вираження в програмному когнітивному релятивізмі [Можейко 1999]. Як синергетика в природничих науках, так і філософія постмодернізму в гуманітаристиці інспірують переосмислення детермінізму в плані нелінійної його інтерпретації, переважна більшість постмодерністів та їх послідовників спирається на філософію індетермінізму [Alexander 2011, p.67]. Постмодернізм є ніби втіленням синергетики в гуманітарних науках. Ми вважаємо за доцільне не ототожнювати їх, а відносити постмодернізм усе ж до сфери культурно-художньої, а синергетику – власне наукової.

Можна говорити про постмодернізм як про напрям у художній культурі, як про ситуацію в суспільстві, як про впливову теоретичну концепцію, котра вивчає реалії сучасного світу, як про методологію визначення базових характеристик сучасності [Шейко 2012, с.179]. Так, змальовуючи особливості ментальності ХХ століття, Ж.-Ф. Ліотар відзначав хаотичний стан душі сучасної людини, розгубленість розуму, тобто, власне, стан невизначеності. На його думку, постмодерністській свідомості сама реальність уявляється як щось сумнівне і непереконливе [Ліотар 1998].

Постмодернізм намагається осмислити те, як поводить себе мистецтво перед викликом, який кидає йому Випадковість, Невизначеність, Імовірність, Багатозначність, тобто як реагує мистецтво на ті зміни, які відбулися у ХХ століття у зв’язку з новими уявленнями про світ. Так, згідно з концепцією У. Еко, не лише зміст, але й форма художнього твору в сучасному мистецтві стають навмисно багатозначними. І тут відбивається загальна тенденція культури в напрямі тих процесів, у яких замість однозначної й необхідної послідовності подій, стверджується немовби “поле ймовірності” – “двозначність” ситуації, здатна стимулювати щоразу новий діяльнісний та інтерпретаційний вибір [Еко 2004]. Наслідком такого підходу є проголошення “відкритості” художнього тексту, викликаного новою картиною світу, яке ми беремо за базове твердження. Постмодернізм наголошує на елементі множинності, полісемії в дискурсі, підкреслює, що текст містить велику кількість потенційних значень, пропонує читачеві поле можливостей, актуалізація яких залежить від інтерпретативних стратегій.

Предметом нашого дослідження є явища лінгвальні, його методологічною базою слугують окремі *лінгвістичні концепції*. Нинішній стан мовознавства спеціалісти визначають як *поліпарадигмальний* [Кубрякова 1995, с.228]. Сучасний парадигмальний простір лінгвістики представлений співіснуванням та взаємопроникненням двох домінантних парадигм: когнітивної та синергетичної. Увага дослідників зосереджена на мові як знарядді когніції та концептуалізації, з одного боку, та на мові як нерівноважній динамічній суперсистемі, – з іншого. *Когнітивна парадигма* спрямована на пояснення кореляцій і зв’язків між мовою і структурами знань, операціями мислення та свідомості (З. Попова, І. Стернін, О. Кубрякова, Н. Кобріна, М. Полюжин). Як стверджує О. Кубрякова, “когнітивний підхід повинен бути доповнений *дискурсивним аналізом*” [Кубрякова 2004, с.18]. Такий конгломерат суміжних методологічних підходів утворює сучасну *когнітивно-дискурсивну парадигму*, в межах якої відбувається більшість лінгвістичних розвідок.

Мова розглядається в проблемному полі *синергетики* як складна синергетична суперсистема – нелінійна, нерівноважна, яка перебуває в стані постійного переходу від хаосу до порядку і навпаки завдяки дії параметрів самоорганізації системи. Лінгвосинергетика намагається представити мову, мовні продукти у взаємній детермінованості різних суперсистем. Деякі фахівці (Р. Піотровський 1995, О. Тарасова 2000, В. Базильов 1998, О. Князева 2001) виокремлюють синергетику як один з магістральних напрямів лінгвістики, який має потенціал до інтеграції сучасних мовознавчих досліджень і пропонує холістський підхід до

мовних явищ. Когнітивно-дискурсивна і синергетична парадигми, на нашу думку, не просто співіснують, а взаємодоповнюють одна одну. Осмислення поняття “невизначеність” у дослідницькому просторі лінгвістики, філософії мови дає підстави стверджувати, що тлумачення цього явища переважно залежить від структури семантичного ядра поняття, для аналізу якого залучають когнітивний підхід. Семантичні компоненти концептуальної структури терміну (неусталеність, нелінійність, плюралістичність, нечіткість) не позначають різні поняття, а реєструють різні вияви сутності одного явища, що за своєю природою є багатовимірним.

Оскільки невизначеність також є однією з основних, фундаментальних логічних категорій, особливий інтерес для нас складає встановлення співвідношення мовних структур із когнітивними, з’ясування специфіки категоризації світу дійсності та внутрішнього досвіду завдяки цій мовній категорії, встановлення кореляції між логічними та мовними параметрами невизначеності в межах когнітивної парадигми. В умовах очевидної складності концептуальної структури поняття “невизначеність” і тенденції до його полісемантизації лінгвістичні розвідки є продуктивними як у когнітивному, так і в синергетичному аспектах, із залученням досягнень текстології, дискурсології тощо. Синтез різних підходів до розуміння невизначеності дозволяє виокремити різні рівні її вияву в художньому тексті.

Кваліфікація мови у межах синергетики як складної, відкритої, нелінійної системи, що є нестійкої, нестабільною, але має власні регуляторні механізми, зумовлює релевантність цієї парадигми для вивчення невизначеності, яка, по суті, є однією з методологічних засад, домінуючим принципом синергетичного підходу. Сучасна лінгвосинергетика розглядає синергетичну природу мови, мовлення, слова, тексту, дискурсу (Р. Том, Г. Москальчук, В. Борботько, М. Алефіренко, О. Семенець, О. Селіванова, О. Пономаренко, В. Базилев). Принцип синергетичності поширюється на аналіз когнітивних механізмів діяльності людської свідомості, взаємодії з ними мови, тобто не заперечує, а збагачує досягнення когнітивістики.

Отже, доходимо **висновку**, що у ході дослідження принципу невизначеності та його ролі в сучасній гуманітарній сфері необхідно користуватись здобутками постнекласичної науки, синергетичної парадигми та теорії постмодернізму. Нині абсолютно очевидне існування паралелей між постнекласичною наукою (з її інтересом до невизначеності, неповнотою, неверифікованістю) та принциповими методологічними установками постмодернізму. Постмодерністська наукова думка використовує категорії невизначеності, нелінійності, багатоваріантності. У ній відбувається примирення з сутнісно плюралістичною природою світу і її наслідком – амбівалентністю і нестійкістю людського існування, те ж стосується і мови. Особливості реалізації принципу невизначеності також мають розглядатись в координатах синергетики, це сприяє виробленню нових підходів до вивчення лінгвальних явищ, одним з яких на разі і став принцип невизначеності.

Література

- Аршинов В. А. Событие и смысл в синергетическом измерении / В. А. Аршинов // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/Arshinov.htm> Буданов В. Г. Квантово-синергетические онтологии и постнеклассические практики / В. Г. Буданов // Постнеклассические практики: определение предметных областей. – М.: Макс-Пресс, 2008. – С. 63-75. Методы анализа текста и дискурса / С. Тичер, М. Мейер, Р. Водак, Е. Веттер ; пер. с англ. А. А. Киселевой. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – 356 с. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основания синергетики / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – СПб.: Алетея, 2002. – С. 364 – 368. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века : Сб. статей / Под ред. Ю. С. Степанова. – М.: Изд-во РГГУ, 1995. – С. 144-238. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар / Пер. с фр. Н. А. Шматко. – М.: Институт экспериментальной социологии, Спб: Алетея, 1998. – 160 с. (серия "Gallicinium") Можейко М. А. Становление теории нелинейных динамик в современной культуре. Сравнительный анализ синергетической и постмодернистской парадигм: монография / М. А. Можейко. – Минск : БГЭУ, 1999. – 297 с. Степин В. С. Теоретическое знание / В. С. Степин // Вопросы философии. – 2000. – № 1. – С. 3-33. Шейко В. М. Культурология : навч. посіб. / В. М. Шейко, Ю. П. Богуцький, Е. В. Германова де Діас. – К. : Знання, 2012. – 494 с. Эко У. Открытое произведение / У. Эко. – СПб. : Академ. проект, 2004. – 384 с. Alexander V. N. The Biologist's Mistress: Rethinking Self-organization In Art, Literature, and Nature / Victoria N. Alexander. – Emergent Publications, 2011. – 234 p. Jameson F. Postmodernism, Or the Cultural Logic of Late Capitalism / Fredric Jameson. – Durham, NC : Duke University Press, 1991. – 438 p.